

СУДОВА ПРАКТИКА

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

- КОНСТИТУЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО
- ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО
- АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО
- ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО
- КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО
- ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ
- ПРАКТИКА МКАС ТА МАК ПРИ ТПП УКРАЇНИ
- ТРЕТЕЙСЬКИЙ РОЗГЛЯД

11–12'2010

НАУКОВІ СТАТТІ

Липець Л. В. Етапи формування шлюбного договору	3
Мельничок В. М., Трачук О. В. Криміналістична характеристика типових форм взаємодії потерпілого та винного в структурі злочину	10
Воробей О. В. Судово-технічна експертиза документів: основні поняття, виникнення та перспективи розвитку	19
Костин М. И. Концептуальные подходы в формировании механизма обеспечения разумных сроков уголовного судопроизводства	27
Бірюкова А. Г. Звичай в діловому обороті	41

КОНСТИТУЦІЙНЕ СУДОЧИНСТВО

Справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України	46
Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І.	56
Окрема думка судді Конституційного Суду України Стецюка П. Б.	60

ЦИВІЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

Земельні спори	64
Застосування окремих норм цивільного процесуального законодавства	69
Справи про захист права власності	72
Трудові спори	76
Справи про окремі види зобов'язань	79
Справи, що виникають з угод	82
Справи про відшкодування шкоди	85
Житлові спори	86

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО

Спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з неї	90
Перегляд судових рішень	97

ГОСПОДАРСЬКЕ СУДОЧИНСТВО

Справи про банкрутство	110
Справа про визнання права власності та усунення перешкод у користуванні майном	125

КРИМІНАЛЬНЕ СУДОЧИНСТВО

Суд, кваліфікуючи дії К. за ч. 2 п. 1 ст. 115 КК України, обґрунтовано виключив із обвинувачення К. кваліфікуючу ознаку вбивства — учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб	130
Щодо підстав звільнення судом обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності або внаслідок амністії	134
Щодо умов застосування Закону про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку із примиренням його з потерпілим	136
Про підстави виключення частини обвинувачення	137
Щодо застосування умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, призначеного судом шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим	139
Підстави звільнення від кримінальної відповідальності	141

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Справа «Шаповал проти України»	143
--------------------------------	-----

ТРЕТЕЙСЬКИЙ РОЗГЛЯД

СУДОВА ХРОНІКА

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК ПРАВОВИХ ПОЗИЦІЙ ДО РІШЕНЬ (ПОСТАНОВ, УХВАЛ), НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «СУДОВА ПРАКТИКА» (1–12'2010)	191
---	-----

СИСТЕМАТИЧНИЙ ПОКАЖЧИК СТАТЕЙ, НАДРУКОВАНИХ У ЖУРНАЛІ «СУДОВА ПРАКТИКА» (1–12' 2010)	235
--	-----

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	238
------------------	-----

*Воробей Олена В'ячеславівна
кандидат юридичних наук, доцент,
підполковник міліції, доцент кафедри
криміналістичних експертиз
Навчально-наукового інституту
підготовки слідчих та криміналістів
Національної академії внутрішніх справ*

СУДОВО-ТЕХНІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ДОКУМЕНТІВ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ, ВИНИКНЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Документам відводиться важливе місце у криміналістиці, де вони розглядаються як об'єкти дослідження або як зразки при проведенні криміналістичних експертиз. Вони є багатоплановим об'єктом дослідження, який поєднує аналіз форми, способу виготовлення, стану, складу та властивостей його матеріальних елементів з виявленням призначення, походження, справжності, достовірності змісту тощо.

Економічні та інші злочини, у спосіб вчинення яких входить використання підроблених документів та засобів їх виготовлення, у сучасних умовах є дуже поширеними. У Кримінальному кодексі України кримінальна відповідальність за злочини, пов'язані з документами, передбачається у наступних статтях: ст. 190 «Шахрайство»; ст. 191 «Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем»; ст. 199 «Виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту або збут підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державної лотереї»; ст. 200 «Незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення»; ст. 202 «Порушення порядку зайняття господарською та банківською діяльністю»; ст. 215 «Підроблення знаків поштової оплати і проїзних квитків»; ст. 216 «Незаконне виготовлення, підроблення, використання або збут незаконно виготовлених, одержаних чи підроблених марок акцизного збору чи контрольних марок» тощо [1].

Нормальне функціонування держави, як відомо, неможливе без підвищення результативності протидії злочинності. Однією з головних умов вирішення завдань протидії злочинності є активне використання досягнень криміналіс-

тичних наукових досліджень. Зростання потенціалу криміналістичних експертиз та їх впливу на правоохоронну практику спричиняє появу багатьох її видів. Серед них вирізняється не тільки рівнем розвитку методики, а й завданнями, які вона вирішує, судово-технічна експертиза документів.

Судово-технічна експертиза документів (далі — СТЕД) — один з найпоширеніших родів судових криміналістичних експертиз.

СТЕД являє собою дослідження документа, яке проводиться у процесуальній формі та за дорученням органу розслідування або суду, що має за мету визначення способу його виготовлення, встановлення наявності у ньому змін та способів їх внесення, виявлення невидимих записів, а також ідентифікацію предметів і матеріалів, які використовувалися для виготовлення документа або внесення до нього змін [2, с.17].

Предмет СТЕДу становлять факти і обставини, пов'язані з виготовленням документів, способом внесення у них змін, виявленням невидимих записів тощо, які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі технічного дослідження (або інакше — техніко-криміналістичного дослідження) документів в передбаченому законом порядку.

Кожна експертна галузь ґрунтується на відповідній галузі наукового знання. СТЕД ґрунтується на техніко-криміналістичному дослідженні документів (останнє є частиною криміналістичної техніки і розвивається, використовуючи досягнення природничих (фізики та хімії) та технічних наук (наприклад, приладобудування)).

Основне (головне) завдання СТЕДу полягає у розробці нових методів (особливо експрес-методів, використання яких істотно підвищує ефективність дослідження і скорочує терміни виконання експертиз) і методик дослідження, що дозволяють розширити можливості СТЕД, збільшити чутливість уживаних методів та їх відтворюваність.

Таким чином, СТЕД, маючи свій специфічний предмет, свої безпосередні об'єкти, самостійні завдання дослідження і комплекс методів, правомірно виділена у самостійний рід криміналістичної експертизи.

СТЕД взаємопов'язана з багатьма родами криміналістичних експертиз, зокрема з судово-трасологічною експертизою, криміналістичним дослідженням матеріалів, речовин та виробів з них, судово-почеркознавчою експертизою.

Об'єкти судової експертизи можна класифікувати за двома підставами: їх процесуальною природою (доказовим значенням) і речовою природою.

За процесуальною природою серед об'єктів СТЕД можна виділити:

— документи, предмети і речовини — носії доказової інформації по кримінальних і цивільних справах;

— документи, що засвідчують певні обставини, які мають значення для діяльності несудових установ і підприємств, а також для окремих громадян.

Більшість об'єктів СТЕД становлять документи, що залучаються до кримінальних справ. Вони поділяються на дві групи: такі, що перевіряються, і порівняльні.

Об'єкти, що перевіряються:

— об'єкти, відношення яких до справи визначається залежно від результатів експертизи (наприклад, у разі виявлення в процесі виробництва експертизи переробки цифр або технічної підробки підписів, у відомості вона буде визнана слідчим такою, що має доказове значення і залучена до кримінальної справи);

— документи, що залучаються до справи відповідно до КПК України (наприклад, довідка, що засвідчує важливі для справи факти, у якій частина тексту не читається, і потрібно відновити зміст цієї частини);

— документи — речові докази. Ця група об'єктів переважає у практиці слідчих і експертних установ.

Порівняльні об'єкти-зразки:

— надані експерту особою або органом, що призначив експертизу (поділяються на вільні, умовно-вільні і експериментальні);

— виготовлені експертом у ході дослідження (про факт їх виготовлення і результати проведення експериментів з ними експерт зобов'язаний зазначити у своєму висновку).

За речовою природою серед об'єктів СТЕД можна виділити:

— документи;

— пристосування для виготовлення документів (повністю чи окремих фрагментів) або для внесення змін до раніше виготовлених документів;

— речовини для виготовлення документів або для внесення змін до раніше виготовлених документів.

Щодо судово-технічної експертизи документів Д. Я. Мирський та О. А. Сахарова виділили три основні групи власних об'єктів: реквізити, матеріали документів та пристосування для їх виготовлення [3, с. 3].

До реквізитів документа відносять:

— відбитки друкарських форм (друкарського шрифту, машинописного шрифту, штампів, печаток тощо);

— рукописні тексти (записи у вигляді тексту, підпису, цифрові та інші позначення);

— фотознімки на документах (коли виникає припущення про заміну первинного фотознімка зображенням іншої людини);

— позначення компостерів та інші відмітки, нанесені перфорацією або іншим способом, крім відтисків друкарських форм, або такі, що нанесені від руки.

Матеріали документа:

— основа документа (папір, картон, іноді інші матеріали);

— фарбувальні речовини штрихів і відтиснень;

— допоміжні речовини (клей, сургуч тощо);

— коректуючі речовини (для виправлення технічних помилок);

— речовини, що закривають окремі фрагменти документа (пляма, лінії закреслення тощо);

— залишки травлячих речовин.

Пристосування для виготовлення документів (у повному обсязі чи окремих його фрагментів) або для внесення змін у раніше виготовлені документи:

- печатки, штампи;
- друкуючі пристрої, що належать до поліграфічної техніки (засоби великої і малої поліграфії);
- принтери та інші апарати;
- знаряддя письма (пера, пишучі вузли стрижнів кулькових ручок, олівці, фломастери);
- компостери, перфоратори тощо;
- знаряддя для механічного видалення штрихів.

Речовини для виготовлення документів або для внесення змін у раніше виготовлені документи:

- папір, картон та інші матеріали основи документа;
- фарбувальні речовини, якими могли бути нанесені реквізити документа (чорнила, паста, фарба, тонер, копіювальний папір тощо);
- коректуючі речовини;
- луги, кислоти та інші реактиви, розчинники, які можуть бути використані для знебарвлення або змивання фрагментів документа.

Іноді безпосереднім об'єктом вивчення може бути документ в цілому (наприклад, коли йдеться про встановлення способу його виготовлення, ідентифікації цілого за частинами). Частіше технічному дослідженню підлягають фрагменти документів. У цих випадках слідчі (суд) повинні в ухвалі (постанові) про призначення експертизи чітко визначити безпосередній об'єкт дослідження (наприклад, відбиток печатки чи текст) [2, с. 20].

До основних (загальних) завдань СТЕДу відносяться:

- 1) визначення способу виготовлення документа;
- 2) встановлення факту і способу зміни змісту документа;
- 3) відновлення погано видимих і невидимих записів;
- 4) відновлення первинного виду документа;
- 5) визначення часу виготовлення документа;
- 6) ідентифікація знарядь, засобів, обладнань і матеріалів, що застосовувалися для виготовлення документа, а також його виконавця.

Перераховані основні завдання визначають зміст предмета СТЕД на сучасному етапі її розвитку [2, с. 27].

Ще з тих саме часів, коли з'явилися перші документи на глиняних табличках, знаходились люди, що намагались, найчастіше з корисливими намірами, підробити їх або внести зміни в їх зміст. Наприклад, відомо, що у стародавньому Римі була поширена підробка документів: підроблені заповіти, різноманітні документи про позики часто були способами збагачення.

У різні часи документи підробляли всі прошарки суспільства і несли за це покарання, відповідно до законів відповідного часу. Так, у 1424 р. у «Псковській судній грамоті» передбачалася сувора відповідальність за виготовлення «лживых грамот», в «Уставі Великого князівства Литовського» спеціально передбаче-

на ст. 5 «Як повинен бути покараний той, хто підроблює великокняжі листи та їх печатки». У «Судебнику» 1550 р. передбачалася смертна кара за підробку документів, а «Соборное уложение» 1649 р. містить окрему главу IV «о подпишеках и которые печати подделывают», три з чотирьох статей якої передбачають страту за підробку документів та печаток [4, с. 78–79].

У історичній науковій літературі вказується про поширеність досліджень документів у Росії. Зокрема, діяльність піддячих Іванівської площі в Москві, що володіли грамотою, багато в чому була пов'язана з проведенням експертизи документів. Наприкінці XVII ст. для експертизи сумнівних документів залучались дяки та піддячі [4, с. 51–52].

Після судової реформи 1864 р. коло осіб, яким доручалося проведення експертиз, значно розширилося. Як обізнані особи могли бути запрошені лікарі, фармацевти, професори, вчителі, техніки, художники, ремісники та інші особи, які мали спеціальні пізнання і набули особливого практичного досвіду. У справах про підробку грошових знаків та цінних паперів суддівсько-експертною установою періодично виступала Експедиція заготівлі державних паперів, яка випускала паперові гроші, облігації тощо. Статут Кримінального Судочинства 1864 р. передбачав відсилення всіх підроблених паперів у Експедицію заготівлі державних паперів на експертизу для встановлення їх автентичності. Експертиза була приблизно такою: документ спочатку оглядався гравером і каліграфом (ці особи визначали, чи має даний документ ознаки фальсифікації або підробки). Якщо у документі або папері знайдуться ознаки підробки, то цей документ підлягає фотографічному і хімічному дослідженню для визначення способу підробки, відновлення первісного тексту. За результатами дослідження складався акт.

У тих випадках, коли виникали вузькоспеціальні питання у галузі біології чи інших наук, слідчі і судові органи зверталися до Центральної хімічної лабораторії Міністерства фінансів. У ній проводилися експертизи, пов'язані з дослідженням різних рідин, паперу, фарби, спирту, одеколону, олій тощо. Технічну експертизу документів, фірмових знаків і клейм здійснювала Мануфактурна рада Міністерства фінансів. Для отримання висновків експертиз для найважливіших справ зверталися в Академію наук, яка здійснювала дослідження, переважно, судово-медичного і хімічного характеру (у тому числі і різноманітних матеріалів документів). Активну участь у проведенні експертиз брали відомі російські вчені Д. І. Менделєєв, О. М. Бутлеров, М. І. Пирогов та інші.

Пізніше значна експертна діяльність велася в Російському технічному товаристві (РТТ), де у 1878 р. був створений п'ятий відділ, який займався фотографією. Відомі російські фотографи виступали як експерти з технічного дослідження документів. Але справжню судово-фотографічну експертизу документів створив своїми науковими роботами і відкриттям методу посилення контрастів — Є. Ф. Бурінський (1849–1912 рр.), який став засновником судово-дослідної фотографії та технічної експертизи документів. Серед монографій по-

чатку XX ст. широко відомою стала робота Є. Ф. Бурінського «Судебная экспертиза документов, производство и пользование ею» [5].

До кінця XIX ст. у Російській імперії не існувало спеціальних експертно-криміналістичних установ. Основну допомогу правоохоронним органам здійснювали приватні особи, які мали необхідні пізнання, та деякі державні і наукові установи, які періодично проводили дослідження по кримінальних і цивільних справах.

Першою криміналістичною установою в Росії була судово-фотографічна лабораторія при Петербурзькому окружному суді, яку створив на власні кошти вчений-криміналіст Є. Ф. Бурінський. У 1912 р. лабораторію розформували, а замість неї організували кабінет науково-судових експертиз, підлеглий прокурору Петербурзької судової палати. Трохи пізніше, протягом 1913–1914 рр. розпочали роботу аналогічні кабінети у Москві, Києві та Одесі. Коло їх експертної діяльності було набагато ширше, ніж у лабораторії. Кабінети науково-судових експертиз призначалися для проведення досліджень по кримінальних і цивільних справах за допомогою фотографії, хімічного і мікроскопічного аналізів та інших прийомів, за винятком досліджень, які проводять медичні відділення губернських правлінь. Структурно кабінети склалися з трьох відділів: фотографічного, кримінально-технічного і хімічного. Таким чином, була створена мережа судово-експертних установ, що сприяли використанню досягнень науково-технічного прогресу в боротьбі зі злочинністю.

Київський кабінет науково-судових експертиз, заснований у лютому 1914 р., очолив відомий криміналіст С. М. Потапов (1873–1957 рр.). До роботи в новій установі він привернув відомих представників природничих наук, що активно займалися дослідницькою діяльністю. В Одесі керівником відкритого у квітні 1914 р. кабінету науково-судових експертиз став учений-криміналіст М. П. Макаренко. До експертної роботи їм були залучені відомі фахівці різних галузей науки.

Перші кабінети науково-судової експертизи проіснували недовго — під час революції 1917 р. і громадянської війни більшість з них практично припинила свою діяльність. Але і за ці декілька років вони внесли значний внесок в розвиток вітчизняної криміналістики взагалі і техніко-криміналістичного дослідження документів зокрема, запроваджуючи в слідчу практику науково-технічні прийоми і методи.

У жовтні 1925 р. кабінети науково-судової експертизи були перетворені на інститути науково-судової експертизи.

Перші директори Київського інституту науково-судової експертизи — В. І. Фаворський, Н. А. Петров, Ю. С. Сапожников, Б. О. Вахліс були не лише організаторами науки, але і зробили вагомий внесок в практику судової експертизи, запровадили фізико-хімічні методи дослідження речових доказів.

Харківський інститут науково-судової експертизи очолив всебічно обдарований професор судової медицини М. З. Бокаріус. Одеський інститут науково-судової експертизи очолював професор С. М. Матвеев.

Наступний етап розвитку криміналістики пов'язаний з відновленням народного господарства України у складі СРСР, проведенням нової економічної політики. Раніше створені криміналістичні експертні установи продовжували активно функціонувати.

У Київський інститут науково-судової експертизи прийшли С. І. Тіхенко, М. М. Зюскін, Б. Р. Кирічинський, Є. Ю. Брайчевська та інші, які з часом стали провідними вченими-фахівцями у галузі судової експертизи.

Після Великої Вітчизняної війни почала відновлюватись діяльність інститутів судових експертиз, що були зруйновані, а устаткування розграбовано під час тимчасової окупації.

Виникнення, розвиток і упровадження криміналістичних знань в Україні безпосередньо пов'язані з науковою і практичною діяльністю науково-дослідних інститутів Міністерства юстиції України, кафедр криміналістики Київського і Одеського університетів, Харківського юридичного інституту, а також діяльністю експертно-криміналістичних підрозділів Міністерства внутрішніх справ України. Була створена ціла наукова школа українських криміналістів. До неї можна віднести таких відомих вчених, як В. Є. Коновалова, В. К. Лісиченко, М. В. Салтевський, Г. А. Матусовський, М. Я. Сегай, В. І. Гончаренко та інші.

Зараз у системі Міністерства юстиції України функціонують сім науково-дослідних інститутів судових експертиз: Київський, Харківський, Львівський, Одеський, Дніпропетровський, Донецький та Кримський.

Міністерство внутрішніх справ України має мережу експертних криміналістичних підрозділів. Центральною експертною установою МВС України є Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр у м. Києві. У цьому центрі функціонує відділ, що займається дослідженням документів, а також збиранням колекцій справжніх і підроблених документів та криміналістичними обліками підроблених паперових грошей (відділ технічної експертизи документів та почерку).

На сучасному етапі нам хотілося б зазначити наступні актуальні проблеми судово-технічної експертизи документів:

- ідентифікація струменево-крапельних, лазерних та інших новітніх принтерів за текстами, виконаними за їх допомогою;
- ідентифікація копіювально-множильних апаратів за текстами, виконаними за їх допомогою;
- дослідження документів, виконаних за допомогою сучасної цифрової поліграфічної техніки;
- дослідження барвних речовин, що використовуються у сучасних принтерах (зокрема, струменевих) [6, с. 215];
- розробка нових ефективних методик встановлення хронологічної послідовності нанесення штрихів у документах;
- розробка нових ефективних методик виявлення навмисно видалених записів або погано видимих записів у пошкоджених документах;

— встановлення абсолютної давнини виконання документа та окремих його реквізитів.

Звичайно, це не повний перелік напрямків розвитку технічної експертизи документів. Криміналістична наука знаходиться у постійному розвитку, оскільки розвиток технічного прогресу та удосконалення майстерності злочинців потребують від експертів-криміналістів постійного професійного удосконалення. Також необхідно постійно розробляти та здійснювати впровадження нових технічних засобів експертних досліджень, удосконалювати існуючі та розробляти нові методики досліджень.

Використана література

1. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 25–26. — 131 с.
2. *Воробей О. В.* Техніко-криміналістичне дослідження документів: Навч.-метод. посіб. / О. В. Воробей, І. М. Мельников, О. Г. Волошин. — К.: Центр учб. л-ри, 2008. — 304 с.
3. *Мирский Д. Я., Сахарова Е. А.* Классификация объектов судебно-технической экспертизы документов // Экспертная техника. — 1979. — Вып. 63. — С. 3–4.
4. *Ищенко А. В.* Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монографія / За ред. І. П. Красюка. — К., 2003.
5. *Буринский Е. Ф.* Судебная экспертиза документов: производство и пользование ею. — СПб., 1903.
6. *Батюк О. В.* Розвиток судово-технічної експертизи документів: історичний аспект // Часопис Київського університету права. — № 1. — 2010. — С. 211–217.